

Apie doros ir idealios politinės santvarkos provaizdį

Rec.: Justinas Dementavičius, *Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje: monografija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023. – 448 p.

Kęstutis Šapoka

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Lithuanian Culture Research Institute
kestas.sapoka@gmail.com

Santrauka. Aptariamoje Justino Dementavičiaus monografijoje „Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje“ (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023) pateikiama konservatyvios centro dešinės ideologinės vaizduotės Lietuvoje panorama. Gilinamasi ne į praktinę partinę politiką, o į centro dešinės ideologijos tradiciją nuo XIX a. pabaigos iki nūdienos. Knygoje pasitelkus paradigmą intelektualą ar jų grupes profesionaliai išskleidžiama Lietuvos centro dešinės idėjų istorija, vykusiai išryškinami skirtumai tarp krikščioniškosios demokratijos ir konservatizmo, katalikiško tautiškumo ir „kosmopolitinio (vakarietiško)“ konservatizmo pasaulėžiūros ir ideologijos, parodoma, kaip pasaulėžiūra virsta ideologija. Monografijoje trūksta gilesnio pagrindimo, kodėl pasirinktas tirti centro dešinės politinės vaizduotės Lietuvoje atvejis. Šio pagrindimo vengimas turi savo kainą: monografijoje suformuojamas išpūdis, jog alternatyvių ideologijų – liberaliosios ir socialistinės – nė nereikia, nes viską, tai yra tradicijas ir inovatyvų veržlumą, tvirtą požiūrį ir laikyseną bei dvasinius idealus, apima teisingas konservatizmas.

Reikšminiai žodžiai: politinės minties istorija, lietuvių ideologinė vaizduotė, centro dešinė, krikščionys demokratai, konservatizmas, tautiškumas.

On the Pristine Image of Honest and Ideal Political Order

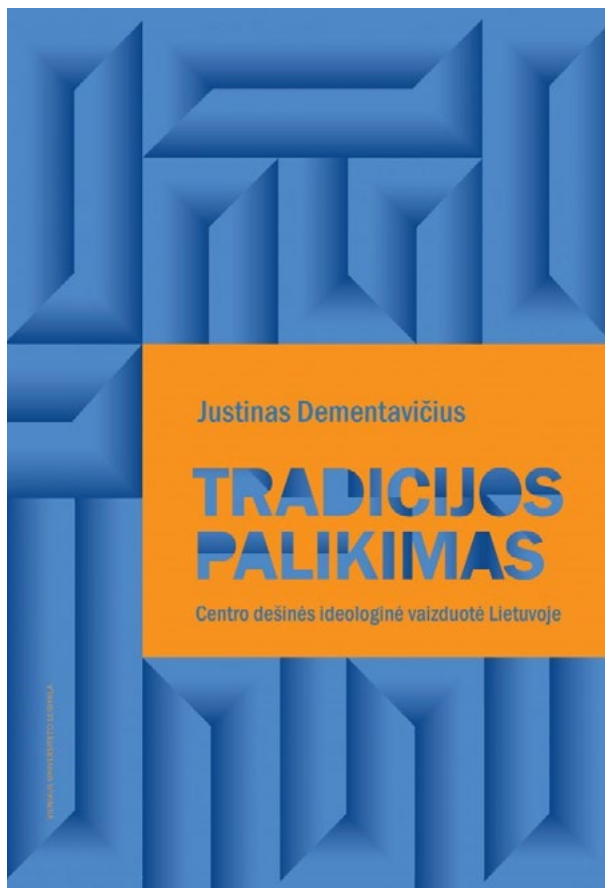
Review of Justinas Dementavičius book *Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje: monografija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023. – 448 p.

Abstract. The monograph by Justinas Dementavičius, “Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje” (*The Legacy of Tradition: The Ideological Imagination of the Center Right in Lithuania*; Vilnius: Vilnius University Press, 2023), offers a panorama of the conservative center-right ideological imagination in Lithuania. Instead of exploring the practical party politics, the author of the book examines the tradition of center-right ideology from the late 19th century to the present day. Using a paradigmatic intellectual or groups of intellectuals, Dementavičius skillfully reveals the history of center-right ideas in Lithuania, highlighting the differences between the worldview and ideology of Christian democracy and conservatism, of Catholic nationalism and ‘cosmopolitan (Western)’ conservatism, and showing the transformation of a worldview into ideology. The monograph lacks a deeper justification of why the author has chosen the case of the center-right political imagination in Lithuania. This shortcoming comes at a price: the book gives the impression that there is no need for alternative—liberal and socialist—ideologies, because the correct conservatism covers everything, i.e., traditions and innovative drive, a strong attitude and stance, as well as spiritual ideals.

Keywords: a history of political thought, Lithuanian ideological imagination, center right, Christian democrats, conservatism, nationalism.

Received: 12/10/2023. **Accepted:** 27/10/2023.

Copyright © 2022 Kęstutis Šapoka. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Knygos dailininkė – Jurga Tėvelienė

Justinas Dementavičius. *Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinės vaizduotės Lietuvoje: monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023. – 448 p., 300 egz. ISBN 978-609-07-0814-9 (spausdinta knyga); ISBN 978-609-07-0815-6 (skaitmeninis PDF).

Kodėl imtasi rašyti šią recenziją?

Vienoje akademinės knygos recenzijoje buvo pastebėta, jog „nualintoje akademinėje terpėje gajus mitas, kad lietuviai nebeskaito savo kolegų darbų [...]. Viena vertus, skaitymas tampa prabanga, nes administracinis akademinio darbo režimas reikalauja rašytinio išdirbio. Rašoma nebe tautai, o uždaroms specialistų grupelėms.“¹ Tai iš dalies tiesa. Dažna monografija – tarsi akmenukas, mestas į vandenį, – paraibuliavo kelias sekundes, jos autorius pasidžiaugė nuveiktu darbu, ir tiek.

Jeigu ne „užsakymas“ parašyti recenziją, vargu ar būčiau apie šią aptariamą Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docento Justino Dementavičiaus monografiją „Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinės vaizduotės Lietuvoje“² (toliau – „Tradacijos palikimas“) sužinojęs (priekaištas sau, o ne knygai). „Užsakovų“ nuomone, aš irgi tyrinėju ideologiją, todėl knygos problematika man yra artima. Tai tiesa, tačiau ideologiją tyrinėju per kultūros ir meno prizmę, t. y. ideologiją „aptinku“ jose. O su „grynąja ideologija“ kontaktuoju retokai. Vis dėlto knygos pavadinime kalbama apie ideologinę vaizduotę. O vaizduotė yra modernios (romantinės) ir modernistinės estetikų terminas. Apskritai ne tik modernizmas siaurąja prasme, bet ir filosofinė bei ideologinė *modernybė* yra glaudžiai persipynusi su estetika. Taigi būtų galima teigti, kad knygoje aprašomą ideologinę vaizduotę galima traktuoti ir kaip „estetinę“ vaizduotę, galiausiai, netgi „matyti“ tarsi modernistinį paveikslą. (Be kita ko, ir knygos viršelis primena optinio meno kompoziciją). Ši recenzija taip pat yra panaši į modernistinį paveikslą – sukonstruota asociacijų būdu. Tai nėra griežtai politologinė ar filosofinė „studijos studija“.

¹ Kraniuska, L. Ideologinės lietuvių kalbos minklės ir pinklės: [recenzija]. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2018, Nr. 5, p. 72. Taip pat prieiga per internetą: <https://nzidiny.lt/wp-content/uploads/2019/04/NZ-A-2018-Nr.-5-PRENUMERATA.pdf> [žiūrėta 2023-10-09].

² Dementavičius, J. *Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinės vaizduotės Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.

Moksle nėra savaiminės vertės temų?

Problemiška laikyti knygų pratarbę, kurioje glaustai paaiškinama, kodėl monografija skirta būtent centro dešinės politinei minčiai. Teigiama, jog „būtent konservatyvieji ir krikščionių demokratų idėjiniai įsitikinimai Lietuvoje sulaukia daugiausia dėmesio“³. Be to, centro dešinės politinės minties populiarumas Lietuvoje leidžia daryti prielaidą (kurią knygos autorius ir išsako), jog į šią politinę mintį kitos ideologinės stovyklos dažniausiai reaguoja įvairiai. Ir todėl per šį poleminių santykių, kritinės projekcijos yra lengviau išgryninti centro dešinės ideologinę poziciją. Tai taip pat iš dalies yra tiesa. Kita vertus, gerai žinoma, jog savaiminės vertės moksliniai tyrimai neegzistuoja⁴... O gal renkantis vieną ar kitą tyrimo temą nėra išvengiama ideologijos rudimentų turinčių sprendinių?⁵ Kaip bebūtų, knygoje trūksta konkretesnės eksplikacijos, kodėl pasirinktas tirti būtent centro dešinės politinės vaizduotės Lietuvoje atvejį.

Vis dėlto Lietuvos skaitytojui, menkai susigaudančiam centro dešinės politinės minties vingiuose ir niuansuose, knyga turėtų būti itin naudinga ir informatyvi. Knygos autorius sugeba išskleisti ištisą spektrą įvaizdžių, idėjų, kartais netgi „prieštaraujančių“ viena kitai. Be to, tai padaroma aprašant ideologinę stovyklą, kuri, žiūrint iš šalies, galėtų pasirodyti vientisa ir netgi „vienoda“. Taigi aptariamoje knygoje išryškinami skirtumai tarp krikščioniškosios demokratijos ir konservatizmo, katalikiško tautiškumo ir „kosmopolitinio (vakarietiško)“ konservatizmo pasaulėžiūros ir ideologijos, parodoma, kaip pasaulėžiūra virsta ideologija. Galima drąsiai konstatuoti, jog knygos autorius kalba apie įvairius konservatizmus kaip susijusius mąstymo stilius.

Knygos teorinės prielaidos ir metodologija

Knygoje „Tradacijos palikimas“ J. Dementavičius nutapo plačiaformatę, netgi epinę konservatyvios ideologinės vaizduotės Lietuvoje panoramą. Joje konkrečiai gilinamasi į Lietuvos centro dešinės ideologinę vaizduotę. Centro dešinei šiuo atveju atstovauja XIX a. antros pusės ir viso XX a. (ko gero, ir XXI a. pradžios) konservatyvi ir krikščioniška demokratinė politinė mintis. Knygos pratarbėje deklaruojamas atsiribojimas nuo postmarksistinės metodologijos ir požiūrio, kuris ideologijai priskiria netgi ikipolitines diskursyvines praktikas. Tokios praktikos konkrečiu istoriniu momentu nebuvo politiškai reflektuojamos, bet postmarksistai jas kaltina būtent ideologinėmis nuodėmėmis. Apskritai kalbant, knygoje aptariama ir reflektuojama tokia politinė vaizduotė, kuri suvokia savo politiškumą.

J. Dementavičius deklaruoja ne pozityvistinę ir ne marksistinę tyrimo prieigą, o politinės kalbos, per kurią politika ir reiškiasi, hermeneutinį-interpretatyvinį metodą. Juo remiantis tiriamos centro dešinės morfologinės struktūros, taip pat centro dešinumo įsivaizdavimas⁶. Knygos autoriaus teigimu, būtent politinėje teorijoje ideologinis įsivaizdavimas yra iš dalies projektuojamas į partinės politikos, praktinio veikimo sritį, nuo kurios autorius apdairiai daugiau ar mažiau atsitolina. Knygos metodologinis pamatas yra Oksfordo ideologijų analizės mokyklos atstovo Michaelo Freedeno ideologijos apibrėžimas, pagal kurį ideologijos suprantamos kaip tam tikri kalbėjimo stiliai, be to, jie ir apibūdinami panašiai kaip meno stiliai⁷. M. Freedeno ideologijų semantikos tyrimai savo ruožtu kildintini iš Karlo Mannheimo politinio žinojimo sociologijos tradicijos⁸.

Knygos pradžioje, išryškindamas ašinius centro dešinės ideologinės vaizduotės elementus, J. Dementavičius eksplacitiškai aptaria konservatizmo ir krikščioniškosios demokratijos interpretavimo

³ *Ibidem*, p. 8.

⁴ Plg. Weber, M. Mokslas kaip profesinis pašaukimas / iš vokiečių k. vertė Z. Norkus. *Problemos*, 1990, t. 42, p. 69, p. 74, <https://doi.org/10.15388/Problemos.1990.42.7107>.

⁵ Plg. Bielskis, A. Politinė filosofija kaip pašaukimas. *Problemos*, 2023, t. 104, p. 170–171, <https://doi.org/10.15388/Problemos.2023.104.13>.

⁶ Dementavičius, J. *Tradacijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje*, p. 14.

⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁸ Žr. visų pirma: Freedon, M. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press, 2008.

problemas. Konservatizmą traktuojant kaip ideologiją, probleminė tampa brito Michaelio Oakeshott'o suformuluota neoburkiška nuostata, jog konservatizmas yra „antiideologiška ideologija“, kuri pranoksta ideologiją ir kovoja prieš visas racionalistines ir kartu utopines ideologijas, pavyzdžiui, liberalizmą ir socializmą. M. Oakeshottas 1956 m. publikavo garsųjį straipsnį „Būti konservatoriumi“⁹, kuriame bandė pagrįsti universalistinį konservatizmo pobūdį. O JAV politikos mokslų atstovas Samuelis P. Huntingtonas 1957 m. publikavo taip pat aktualiu tebe laikomą straipsnį „Konservatizmas kaip ideologija“¹⁰. Tiesa, J. Dementavičius S. P. Huntingtono koncepcijos neaptaria (kartą pamini jį kaip vieną iš Andriui Kubiui svarbių šiuolaikinės konservatyviosios minties autorių). S. P. Huntingtonas akcentavo „fundamentaliųjų vertybių“ (aktyvaus institucinio) išsaugojimo ir apgynimo ideologinę dedamąją, taip pat rėmėsi Edmundo Burke'o suformuluotos politinės veiklos, kaip „moralinės pareigos“, maksima – *reformuoti* tam, kad *būtų saugoma* (*reform to preserve*).

Toliau aptardamas konservatizmo reiškinių, J. Dementavičius jį traktuoja ne kaip sustingusį monolitą. Konservatizmas suprantamas kaip istoriškai kintantis, besivystantis, situatyvus ir reaguojantis į laikotarpio iššūkius, jis – daugiabriaunė, šakninė struktūra, tačiau kartu išsauganti bendrus pasaulėžiūros bruožus, kai mąstoma specifine kryptimi¹¹.

Galima vaizdžiai pasakyti, jog centro dešinės ideologinę vaizduotę knygos autorius perteikia kubizmo principu, kai vienu metu matomos ir mąstomos įvairios objekto briaunos ir savybės (nors paprastai objektą galima stebėti tik iš vienos kurios nors pusės). Tai tarsi visų objekto ar reiškinių savybių išsklotinė. Beje, ši mintis šiek tiek nukreipia į šalį – paradoksalu, kad konservatizmo universalumo arba „antiideologiskumo“ supratimas būdingas būtent estetikai. Estetikos kaip filosofinės disciplinos formavimuisi Naujaisiais amžiais, kartu su Imanuelio Kanto filosofija, įtaką darė ir E. Burke'o konservatizmo idėjos.

Monografijos struktūra ir (galimi) ekskursai

Knygoje įvairias centro dešinės (vaizduotės) atšakas autorius susieja su paradigminiu intelektualu ar jų grupe, taigi monografija struktūruojama chronologiškai ir kartu problemiška. Kiekvienoje monografijos dalyje aptariama viena su centro dešinės ideologiniu mąstymu susijusi politinė idėja: asmuo, tauta ir visuomenė, valstybė ir valdžia, pasaulėžiūra, ekonominis ir socialinis solidarumas, demokratija, laisvė, tradicija ir istorija, pats konservatizmas¹².

Intelektualų plejada pradedama Adomu Jakštu-Dambrausku (antroji monografijos dalis „Asmuo. Krikščioniškoji demokratija kaip modernybės projektas ir Adomo Jakšto-Dambrausko personalizmas“). Jis – pavyzdys krikščioniškojo politinio veikimo konservatyvios modernybės aušroje tiek Rusijos imperijos, tiek ir vėlesniu – Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) laikotarpiu. Anuomet per tomizmą bandyta sutaikyti modernųjų mokslą su scholastine tradicija. Knygoje autorius užsimena, kad, nepaisant A. Jakšto reikšmės katalikiškai ir lietuvių kultūrai apskritai, akademikai jam skiria gana mažai dėmesio. Nurodomi kelių autorių straipsniai ir monografijos. Šioms studijoms būtų galima priskirti ir dailės kritiko Alfonso Andriuškevičiaus monografiją „Grožis ir menas lietuvių estetikoje 1918–1940“¹³, kurioje gana išsamiai analizuojamos ir A. Jakšto (taip pat Vydūno, Stasio Šalkauskio, Antano Viskanto, Jono Griniaus) estetinės pažiūros.

Pravartu palyginti, kaip A. Jakšto tomizmo (iš dalies ir solovjovizmo) traktavimo ir taikymo praktikoje prieštaraus reikšėsi politinėje ir estetineje plotmėse, ypač visuomenei modernėjant. Pavyzdžiui, kad

⁹ Oakeshott, M. On Being Conservative. In: Oakeshott, M. *Rationalism in Politics and Other Essays* / Foreword by T. Fuller. Indianapolis: Liberty Fund, 1991, p. 407–437.

¹⁰ Huntington, S. P. Conservatism as an Ideology. *The American Political Science Review*, 1957, Vol. 51, No. 2, p. 454–473, <https://doi.org/10.2307/1952202>.

¹¹ Žr. Dementavičius, J. *Tradicijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje*, p. 12–13, p. 35.

¹² Plg. *ibidem*, p. 25–26.

¹³ Andriuškevičius, A. *Grožis ir menas lietuvių estetikoje 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1989.

ir tarpukariu. Jeigu politinėje plotmėje A. Jakštą galima vadinti sintezuojančiu tomistu (su rytietiško spiritalizmo doze), tai estetines jo pažiūras A. Andriuškevičius vadina „radikaliu objektyvizmu“. A. Jakštas grožio idealų pradžią laikė išimtinai objektyviu fenomenu¹⁴, be to, glaudžiai susietu su Apreiškimu ir didaktine katalikiškos moralės samprata: [...] „pamatinis meno principas, kad visa mūsų kūryba turi būti ne kas kita, tik apsieiškančios „inmensura, numero et pondere“ Dievo kūrybos paveikslas ir panašumas. Kitaip sakant, žmogaus kūrybos norma – turi būti Dievo kūryba“¹⁵.

Ši samprata tarpukariu susikirto su modernėjančios dailės estetinė programa. Nuo (estetinio) „alarmisto“ A. Jakšto kaip reikiant klievo vadinamųjų naujųjų dailės srovių atstovams. Pavyzdžiui, Kauno meno mokyklos mokiniams, 1925 m. surengusiems parodą, kuri, anot A. Jakšto, pasižymėjo tuo, kad joje pirmą kartą publikai buvo parodytos nuogybės (tapyti nuogų moterų modelių kūnai), kurių tapymas „užmuša menininką“ [...], „yra meno sifilis“ [...], paverčia menininką „paniekos vertu pornografu“¹⁶.

Klievo visiems dailininkams, vaizdavusiems „šlykščias nuogybes“, klievo ir Justinui Vienožinskiui, gynusiam Kauno meno mokyklą spaudoje. Klievo ekspresionizmui, kuris, anot A. Jakšto, nusigręžė nuo dvasingumo, moralinės didaktikos, objektyviojo grožio ir pasinėrė į patologišką subjektyvizmą, bjaurumo adoravimą. Todėl atmestina ir smerktina turėjo būti netgi vokiečių „krikščioniškųjų ekspresionistų“ kuopelė, kurios atstovai „akiplėšiskai reikalauja įsileisti ekspresionizmą Dievo namuose“¹⁷. Kritikos neišvengė netgi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, kuris, A. Jakšto nuomone, be dalies neblogų simboliškojo meno kūrinių, yra prikūręs nemažai ir visokio „abrakadabrizmo“, kuriame grožio vietą užima vien „nenatūraliai keistas nepaprastumas [...]“¹⁸.

Visa tai cituoju, žinoma, ne norėdamas A. Jakštą kaip nors diskredituoti. Veikiausiai siekiu parodyti, jog po mūsų laikotarpiu komiška ir naivoka A. Jakšto polemika slypi kur kas konceptualesni, sudėtingesni pasaulėžiūriniai ir ideologiniai visuomeninio būvio klausimai (samprotauju kaip „postmarksistas“, kuriam viskas yra ideologija). Visų pirma, tai minėtas meno autonomijos (pakankamumo sau) ir jam priešpriešinamas ideologinio sąlygotumo klausimas. Juk vaizduojamajame, kaip ir bet kuriame kitame, mene savaime egzistuoja ir ideologinė dimensija (ne siaurąja politine, bet platesne pasaulėžiūrine prasme). Vėlgį postmarksistiniu požiūriu – estetika ir yra ideologija, tik kitaip pavadinta ir apipavidalinta. Tačiau netgi vertinant (centro) dešinės idealizmo požiūriu, meno (ne)ideologiškumo klausimas vis tiek išlieka gana nevienareikšmiškas. Tai liudija ir A. Jakšto polemika meno klausimais, kuri vis dėlto rėmėsi tam tikra filosofine ir netgi ideologine (plačiąja prasme) pozicija. Taigi atrodytų, kad sau pakankamos estetikos (ir meno praktikų) sferoje galima kalbėti apie įvairius konservatizmus, liberalizmus, socializmus, jų įvaizdžių sąveiką ir konfliktus.

A. Jakšto polemika tarpukario Lietuvoje yra platesnių anuometinių visuomeninių ir kultūrinių procesų, vykusių ir kintant ideologinei vaizduotei, atspindys. Antai jaunieji dailininkai, susibūrę į grupę „Ars“ ir paskelbę kovą „saloniniam (ir tradiciniam)“ menui, 1932 m. M. K. Čiurlionio galerijoje atidarė savo kūrybos parodą. Ji įžeidė vyresnius kolegas. Dailininkai Juozas Zikaras, Antanas Žmuidzinavičius, Adomas Varnas, Vladas Didžiokas, Jonas Mackevičius, Petras Kalpokas, Jonas Šileika, Petras Rimša pasirašė ir nusiuntė raštą tuometiniam švietimo ministrui. Savo rašte jie kaltino jaunuosius dailininkus diskredituojant viską, kas mene susiję su „klasiška tradicija [...] laikydami menu tik visokius iškrypimus ir liguistos fantazijos amoralybės“¹⁹.

Prieštarų, pasaulėžiūrinių ir ideologinių konfliktų apstu ir dabartinėje – Antrojoje Lietuvos Respublikoje (nuo 1990 metų). Galima pri(s)iimti nepriklausomybės pradžioje vykusią polemiką dėl paminklo kunigaikščiui Gediminui Katedros aikštėje, aštirus ginčus dėl vadinamojo Vamzdžio („Krantinės arkos“).

¹⁴ Plg. *ibidem*, p. 9.

¹⁵ Jakštas, A. *Meno kūrybos problemos*. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1931, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*, p. 101–103.

¹⁷ *Ibidem*, p. 213.

¹⁸ *Ibidem*, p. 151.

¹⁹ Žemaitytė, Z. *Adomas Varnas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 172.

Galima pri(si)minti skandalus dėl garsiosios „Fluxus kolekcijos“, kurią aršiausi kritikai praminė „šiukšlių krūva“. Arba visuomenės susipriešinimą dėl tautinių-istorinių-skulptūrinių simbolių, kuriuos privačiai pastatyti Lukiškių aikštėje, (ne)modernumo... Galiausiai, dar visai nauja ultrakonservatyviojo „Šeimų maršo“ iniciatyvos istorija, kai šiuolaikinio meno atstovui iškelta baudžiamoji byla dėl Lietuvos valstybės vėliavos išniekinimo 2000 metais sukurtame videoperformanse²⁰. Šioje istorijoje puolančiųjų ir (besi)ginančiųjų stovyklos taikė daugiausia (kvazi)ideologinę polemiką, nors konflikto epicentre buvo tarsi ir meno kūrinys.

Bet grįžkime prie kitų aptariamos monografijos herojų. Jurgis Matulaitis pristatomas (trečioji monografijos dalis „Organiškoji draugija. Jurgio Matulaičio prigimtinės ir antiprigimtinės bendruomenės“) kaip pavyzdys krikščioniškosios pasaulėvokos supolitavimo per visuomeniškumo specifinę sampratą, taip pat ir tautiškumo (tam tikra prasme ir modernizmo) idėjos iškėlimą XX a. pradžioje. S. Šalkauskis (ketvirtoji monografijos dalis „Idealistinė pasaulėžiūra. Stasys Šalkauskis kaip pilnutiniškumo ideologas“) parodomas kaip kultūros filosofas, kurio idėjas susieja religijos ir tautinės kultūros koncepcijos. Kartu išryškunami S. Šalkauskio politinės minties (siaurąja prasme) bruožai. Šiuo atveju ideologija arba netgi politika reiškiasi per (filosofinį) pasaulėžiūrinį pagrindą, tautinės bendruomenės (savi)kūros klausimų gvildinimą. Beje, vėl šioks toks nukrypimas į estetikos sferą – jau minėtoje A. Andriūškevičiaus knygoje S. Šalkauskis taip pat priskiriamas estetiniams objektyvistams, nes grožis jam buvo objektyvus fenomenas, siejamas su transcendencija. A. Andriūškevičiaus teigimu, S. Šalkauskis savo estetines pozicijas kartais netgi tiesiogiai derindavo su A. Jakštu. Vis dėlto S. Šalkauskio estetikos koncepcija nebuvo taip radikaliai (tiesmukai) didaktiška. Filosofas netgi pripažino subjektyvųjį grožio aspektą²¹.

Centro dešinės vaizduotės pristatymą tęsia tarpukario krikščionių demokratų lyderio Mykolo Krupavičiaus (penktoji monografijos dalis „Krikščioniškas etatizmas. Mykolo Krupavičiaus plačiosios katalikybės specifika“) socialinės politinės minties, įtampų bendradarbiaujant su pasaulietine valdžia ir jai priešinantis, krikščioniškosios demokratijos tiesioginio dalyvavimo politikoje idėjos aptarimas. Tarpukario jaunosios kartos katalikiškasis centristinis intelektualusis sparnas, susijęs su katalikiškosios sociologijos plėtojimu, socialinės ekonominės demokratijos, visuomeninio korporatyvizmo, „organiškosios visuomenės“ idėjų geneze, pristatomas per Prano Dielininkaičio politinės minties ir veiklos aptarimą (šeštoji monografijos dalis „Socialinis teisingumas. Prano Dielininkaičio politinė sociologija“²²).

Antanas Maceina (septintoji monografijos dalis „Demokratija. Antanas Maceina kaip politinių santvarkų teoretikas“), kaip politikos santvarkų teoretikas, atstovauja filosofiniam krikščioniškosios minties sparnui, kurio atstovai kėlė krikščioniškosios demokratijos sampratos santykio su demokratijos (ypač liberaliosios) idėja apskritai, teologijos ir politikos krikščioniškojoje demokratijoje proporcijų klausimus. Žinoma, bandant demokratizuoti, modernizuoti Bažnyčią, katalikiškoji demokratija traktuota kaip autentiška ir teisinga. Kartu įvardytos tos ideologijos, pavyzdžiui, liaudininkiška ir socialistinė, kuriose demokratija menamai išsiginčija ir virsta „destruktyvia“.

Aštuntoji monografijos dalis „Laisvė. Katalikiškas pagrindis sovietijoje kaip centro dešinės politinės vaizduotės intelektualinė grandis“, skirta katalikiškam pagrindžiui, priartina prie epochos ir sistemos, kurią ne vienas mūsų dar atsimename – sovietijos. Katalikų pagrindis šioje dalyje pristatomas gana apibendrintai – kaip Pirmąją ir Antrąją Lietuvos Respublikas jungianti centro dešinės intelektualinė grandis, o asmenybės neakcentuojamos. Katalikų pagrindžio pagrindinė užduotis „minties kolektyvizacijos“ laikotarpiu,

²⁰ Taip pat žr. Jonutis, K. Populism and Conspiracy Theories: The Case of the Lithuanian Family Movement. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 2021, t. 1, Nr. 20, p. 93–107, <https://doi.org/10.51740/RT.1.20.5>.

²¹ Žr. Andriūškevičius, A. *Grožis ir menas lietuvių estetikoje 1918–1940*, p. 18.

²² Beje, šios dalies autorius – dr. Vilius Kubekas. Jis buvo Lietuvos mokslo tarybos (LMT) finansuojamo projekto „Politinė katalikybė ir konservatizmas: tradicijos (trans)formacijos“ (vadovas J. Dementavičius), kurio pagrindinis rezultatas ir yra aptariama knyga, dalyvis. Įgyvendinant projektą jis parengė šį straipsnį: Kubekas, V. Sugrįžtant prie organiškiosios valstybės: apie katalikiškos sociologijos įtaką katalikiškajam korporatyvizmui. *Lietuvos istorijos studijos*, 2018, t. 42, p. 66–77, <https://doi.org/10.15388/LIS.2018.42.12388>. Šeštoji recenzuojamos monografijos dalis parengta pagal šį straipsnį, papildant jame pateiktą informaciją.

knygos autoriaus teigimu, buvo išsaugoti centro dešinės politinės minties šioji tokį tęstinumą. Be to, katalikiškojo pagrindžio atstovai labiausiai susikoncentravo į kovą už tautos laisvę – nepriklausomos Lietuvos atkūrimą, taip pat ir katalikiškumo išlaikymą. Todėl pagrindinėje katalikiškoje spaudoje nebuvo pakankamai erdvės plėtoti būtent filosofinei centro dešinės minčiai. Vykstant persekiojimui ir represijoms, (ideologinei) vaizduotei vietos stinga. Vis dėlto knygos autorius ir katalikiškojo pagrindžio publicistikoje išvelgė bent keletą apmąstomų laisvės – fizinės, sakralios (tikėjimo), pilietinės ir politinės (tradicionalistinės, konservatyvios) – koncepcijų.

Monografija baigiama Vytauto Landsbergio politinės vaizduotės aptarimu (devintoji monografijos dalis „Istorija. Vytauto Landsbergio santykis su tradicija ir reforma“)²³. Būtent paskutinė, devintoji, knygos dalis labiausiai dirgino šio teksto autoriaus (ideologinę) vaizduotę, nes kalbama apie epochą, kuri tiesiogiai veikė jo paties sąmoningojo gyvenimo dalį. V. Landsbergis iki šiol aktyviai tebesireiškia jei ne politiniame, tai bent visuomeniniame gyvenime, taigi lyg ir gali pats paaiškinti savo politinę vaizduotę. Galima daryti prielaidą, kad dėl to V. Landsbergio intelektualinės biografijos pristatymas tapo kiek mitologizuotas. Lyginant su prieš tai pristatytų centro dešinės politinės minties atstovų kiek sausesnėmis, bet kartu plačiau išskleistomis intelektualinėmis biografijomis, vietomis atrodo, kad knygos autorius neatspiria pagundai paaiškinti pačiam V. Landsbergiui, ką jis – Landsbergis – sovietmečiu vienoje ar kitoje situacijoje „jautė“ ir kaip mąstė.

Tai yra suprantama, nes iš šiandienos žiūros taško nėra iki galo aišku, kaip reikia elgtis su sovietmečiui priklausančiomis intelektualinės biografijos dalimis. Ypač kai turime reikalą su centro dešinės (konservatyviaja) mintimi, išsirutuliojusia ne iš (katalikiškojo) pagrindžio ir ne iš rezistentų ar disidentų. Galiausiai, ir ne iš išeivijos intelektualinės aplinkos. Tai konservatyvioji politinė mintis, brendusi pakankamai gerai integruotoje į sovietinę oficialiąją sistemą, netgi sąlygiškai saugioje ir patogioje, kultūrinėje terpėje.

Monografijoje pristatant XIX a. pabaigos ir XX a. pirmos pusės intelektualų ir politikų pasaulėžiūrą ir ideologinę genezę, autoriui pavyksta apie gana painius, kartais netgi prieštaraujančius aspektus kalbėti (sąlygiškai) objektyviai. Viena iš to priežasčių – nebėra emocinio ryšio. Kas kita – sovietmetis. Jis iki šiol problemiškas psichologiškai, kultūriškai, socialiai, ideologiškai. Užtenka pri(si)minti Justino Marcinkevičiaus (kūrybos) atminimo įrašymo drastiškas prieštara, nerimstančias iki šiol²⁴. Klausina: kaip atmesti, ištrinti, iš esmės perinterpretuoti, perrašyti save pačius? Ypač jeigu daugelis mūsų – bent kelios kartos, ir nesvarbu kokių ideologinių pažiūrų – (teb)esame iš sovietmečio...

Šiuo aspektu įdomi knygos autoriaus pateikiama V. Landsbergio centro dešinės vaizduotės, kaip laikinumo kategorijos, interpretacija. Ji pateikiama per V. Landsbergio „pagoniškosios“ (*sic!*) ir Algirdo Brazausko „krikščioniškosios“ (*sic!*) istorijos koncepcijų (o gal labiau vizijų) lyginamąją analizę. Beje, šioje analizėje J. Dementavičius polemizuoja²⁵ ir su politologu Raimundu Lopata, kuris, šias koncepcijas yra interpretavęs savaip²⁶. Vis dėlto, ar hipotetiškai yra įmanoma, kad „pagoniškoji“ ar „krikščioniškoji“ istorijos koncepcijos taip pat yra situacinės ir tuo labai panašios – jei ne suformuotos, tai bent pakoreguotos sovietinio erdvėlaikio ideologinės ir sociokultūrinės semantikos?

²³ Be kita ko, monografijos autorius šios dalies pagrindines išvagas pristatė dar prieš knygos išleidimą – 2022 m. spalio 25 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos organizuotoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Lietuvos kūrimasis po 1990 m.: vizijos, realijos, atmintys“ skaitytame pranešime „Įaugti į istoriją: (dar kartą) apie Vytauto Landsbergio istorijos sampratą ir (pirmąkart) apie jos implikacijas lietuviškajam konservatizmui“. Plačiau apie pranešimo turinį ir pačią konferenciją: Jurgelėnaitė, A.; Žiemelis, D. Lietuvos kūrimasis po 1990 m.: vizijos, realijos ir atmintys. Apie tarptautinę mokslinę konferenciją, skirtą pirmojo atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovo Vytauto Landsbergio 90 metų jubiliejui. *Parlamento studijos / Parliamentary Studies*, 2022, Nr. 32, p. 108–118, <https://doi.org/10.51740/PS.32.7>.

²⁴ Plg., žr. Toleikis, V. Justinas Marcinkevičius – iškiliausias tarybinis lietuvių poetas. *Šiaurės Atėnai*, 2023 m. liepos 7, Nr. 13 (1413), p. 2, taip pat prieiga per internetą: <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2023/01/Nr.13-1413-2023-07-07.pdf> [žiūrėta 2023-10-09]; Subačius, P. Koks poetas, toks ir paminklas. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2023, Nr. 4, p. 9–13, taip pat prieiga per internetą: <https://nzidiny.lt/paulius-subacius-koks-poetas-toks-ir-paminklas-nz-a-nr-4/> [žiūrėta 2023-10-09].

²⁵ Dementavičius, J. *Tradicijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje*, p. 398–400.

²⁶ Lopata, R. *Politika ir istorija: Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio istorijos sampratos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Ir vėl pasiduodame pagundai nukrypti į kultūros ir meno sferas. Vertėtų prisiminti kad ir kino filmą „Herkus Mantas“ (1972) arba dailininko Petro Repšio „pagoniškas“ turiniu ir kartu formaliai daugiau ar mažiau būdingas XX a. 7–9 dešimtmečio lietuvių sovietinei monumentalistikai freskas (1974–1986) Vilniaus universiteto Filologijos fakultete. Anot garsiosios maksimos, vadinamoji socialistinė (liaudies) kultūra yra *socialistinė turiniu ir nacionalinė savo forma* (arba apvertus – *socialistinė forma, o nacionalinė savo turiniu*)²⁷. Ar nebus panašiai nutikę su „pagoniškąja“ ir „krikščioniškąja“ istorizmo koncepcijomis, kurių kažkuri sovietmečiu galėjo būti sovietinės kultūros „turiniu“, o kažkuri – „forma“?

Nepriklausomybės pradžios (po)kalėdinės (1994-12-26) televizijos laidos „Būtovės slėpiniai“ serijoje „Šiandiena, atsigręžusi į praeitį“²⁸ viename iš epizodų šią polemiką savaip plėtojo istorikas Alfredas Bumblauskas, poetas Sigitas Geda ir jau minėtas dailininkas P. Repšys. A. Bumblauskas daugiau ar mažiau palaikė istorinio materializmo versiją. O štai jai oponuojanti kultūriškai romantizuota *gediška-repšiška*, iš dalies galbūt netgi *marcinkevičiška*, „pagoniškoji“ istorijos versija šiandien skamba gal ir kiek naivokai. Galima atsargiai užsiminti, kad toji S. Gedos ir P. Repšio išreikšta pasaulėjauta iš dalies yra vėlyvojo sovietmečio produktas. Kita vertus, ši istoriko ir menininkų diskusija savaip išreiškia laikotarpį – nepriklausomybės pradžioje sparčiai slūgo Dainuojančios revoliucijos romantinė-idealistine euforija. O išryškėjus „dvasingumo“ deficitui pasigesta vėlyvuuoju sovietmečiu kultūros ir meno žmonės menamai vienijusių sociokultūrinių vizijų ir jausenų – tam tikrų mitologemų.

Epilogas

Bet kokios ideologizuotos projekcijos į praeitį yra bandymas perprojektuoti, perrašyti, papasakoti iš naujo ne tiek praeitį ar dar ką nors, kiek save pačius. Esminis tokių tapatumo perkonstravimo, apskritai „tradicijos išradimo“ atvejų bruožas yra tas, kad tokiems „projektams“ paprastai trūksta nuoseklumo ir juose dominuoja moralinė ir ideologinė ezoterika. Tad vienas iš svarbiausių monografijos privalumų yra tai, kad jos autorius stengėsi centro dešinę ir jos ideologinę vaizduotę pateikti, pavaizduoti, papasakoti, visų pirma, kaip *nuoseklią*.

Antra – konservatyvioji mintis pristatoma ir kaip labai įvairi, bet kartu *universali*, vienijanti. Kaip minėta, knygos autorius atsitolina nuo praktinės *partinės politikos* lygmens (kuris dažnai nesutampa su teoretizuotais idealais) išsaugodamas teorinį grynumą (tyrumą?), nors išnašose neretai sušmėžuoja ir partinės politikos lygmuo. Knygoje išplėtojamas „doros idealios politinės santvarkos provaizdis“, kuriame „kovojama ne tik su revoliuciniais, neaiškia ateitį kuriančiais impulsais, bet ir su bloguoju, retrogradišku konservatizmu [...]“²⁹. Teigtina, kad ir pačiam knygos autoriui artima *oakeshotiškoji* konservatizmo samprata. Taigi stengiasi parodyti, kaip sakoma knygos pratarmėje³⁰, kuo (jog) šis (konservatyvus) mąstymas gali būti įdomus ir patrauklus.

Manytina, kad monografijos fabuloje įgyvendinti abi ideologinio lobizmo užduotis autoriui pavyko. Panardintas į įvairialypę konservatyviąją / krikščioniškąją ideologinę mintį, jos sudėtingumą ir įvairumą, šio teksto autorius buvo bepradedęs manyti, jog alternatyvių ideologijų – liberaliosios ir socialistinės – nė nereikia?! Viską, tai yra tradicijas ir inovatyvų veržlumą, tvirtą požiūrį ir laikyseną bei dvasinius idealus, apima teisingas konservatizmas?! Šį manymą dar labiau stiprino ir literatūrinė knygos kokybė – skaidri, sklandi kalba, suprantamai perteikianti pakankamai sudėtingą turinį (bent šio teksto autoriui) ir gausius interpretacinius niuansus. Daugiau nei keturių šimtų puslapių tekstą, kuris iš pradžių gąsdino, pavyko įveikti gana sklandžiai. Apskritai imant (nesigilinant į ideologinių požiūrių skirtumus),

²⁷ Политическая экономия (учебник) / сост. К. В. Островитянов, Д. Т. Шепилов, Л. А. И. Леонтьев, Д. Лаптев, И. И. Кузьминов, Л. М. Гатовский. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1954, с. 422.

²⁸ Televizijos laida „Būtovės slėpiniai“: serija „Šiandiena, atsigręžusi į praeitį“. LRT.lt, 1994-12-26. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/13718/butoves-slepiniai-siandiena-atsigrezusi-i-praeiti> [žiūrėta 2023-10-09].

²⁹ Dementavičius, J. Tradicijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje, p. 420.

³⁰ Ibidem, p. 8.

„Tradicijos palikimas“ yra informatyvus, stiprus, reikalingas veikalas tiek mokslininkams, tiek Lietuvos piliečiams (ypač politikams).

„Tradicijos palikimas“ iš dalies tęsia J. Dementavičiaus pradėtą darbą veikale „Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija“³¹. Todėl viliamės, kad ateityje pasirodys J. Dementavičiaus studijos, skirtos kitoms ideologinėms pasaulėžiūroms, juolab kad aptariamose knygose pratarinė autorius apie tokią galimybę užsimena. Smalsu, kaip *oakeshotiško* konservatyviojo universalizmo fone knygos autorius interpretuotų kitas ideologines pasaulėžiūras ir įsivaizdavimus? Galbūt aptariamose knygose pavadinime esanti antraštė „Tradicijos palikimas“ galėtų tapti viso studijų ciklo apibendrinamuoju pavadinimu?

ORCID

Kęstutis Šapoka <https://orcid.org/0000-0001-6729-4865>

Literatūra

- Andriuškevičius, Alfonsas. *Grožis ir menas lietuvių estetikoje 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1989.
- Bielskis, Andrius. Politinė filosofija kaip pašaukimas. *Problemos*, 2023, t. 104, p. 168–175. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2023.104.13>
- Dementavičius, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Dementavičius, Justinas. *Tradicijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.
- Freedon, Michael. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press, 2008.
- Huntington, Samuel P. Conservatism as an Ideology. *The American Political Science Review*, 1957, Vol. 51, No. 2, p. 454–473. <https://doi.org/10.2307/1952202>
- Jakštas, Adomas. *Meno kūrybos problemos*. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1931.
- Jonutis, Karolis. Populism and Conspiracy Theories: The Case of the Lithuanian Family Movement. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 2021, t. 1, Nr. 20, p. 93–107. <https://doi.org/10.51740/RT.1.20.5>
- Jurgelėnaitė, Agnė; Žiemelis, Darius. Lietuvos kūrimasis po 1990 m.: vizijos, realijos ir atmintys. Apie tarptautinę mokslinę konferenciją, skirtą pirmojo atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovo Vytauto Landsbergio 90 metų jubiliejui. *Parlamento studijos / Parliamentary Studies*, 2022, Nr. 32, p. 108–118. <https://doi.org/10.51740/PS.32.7>
- Kraniauskas, Liutauras. Ideologinės lietuvių kalbos minklės ir pinklės: [recenzija]. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2018, Nr. 5, p. 72–75. Taip pat prieiga per internetą: <https://nzidiny.lt/wp-content/uploads/2019/04/NZ-A-2018-Nr.-5-PRENUMERATA.pdf> [žiūrėta 2023-10-09].
- Kubekas, Vilius. Sugrįžtant prie organiškiosios valstybės: apie katalikiškos sociologijos įtaką katalikiškajam korporatyvizmui. *Lietuvos istorijos studijos*, 2018, t. 42, p. 66–77. <https://doi.org/10.15388/LIS.2018.42.12388>
- Lopata, Raimundas. *Politika ir istorija: Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio istorijos sampratos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Oakeshott, Michael. On Being Conservative. In: Oakeshott, Michael. *Rationalism in Politics and Other Essays* / Foreword by Timothy Fuller. Indianapolis: Liberty Fund, 1991, p. 407–437.
- Subačius, Paulius. Koks poetas, toks ir paminklas. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2023, Nr. 4, p. 9–13. Taip pat prieiga per internetą: <https://nzidiny.lt/paulius-subacius-koks-poetas-toks-ir-paminklas-nz-a-nr-4/> [žiūrėta 2023-10-09].

³¹ Dementavičius, J. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

- Televizijos laida „Būtovės slėpiniai“: serija „Šiandiena, atsigręžusi į praeitį“. *LRT.lt*, 1994-12-26. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/13718/butoves-slepiniai-siandiena-atsigrezusi-i-praeiti> [žiūrėta 2023-10-09].
- Toleikis, Vytautas. Justinas Marcinkevičius – iškiliausias tarybinis lietuvių poetas. *Šiaurės Atėnai*, 2023 m. liepos 7, Nr. 13 (1413), p. 2. Taip pat prieiga per internetą: <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2023/01/Nr.13-1413-2023-07-07.pdf> [žiūrėta 2023-10-09].
- Weber, Max. Mokslas kaip profesinis pašaukimas / iš vokiečių k. vertė Zenonas Norkus. *Problemos*, 1990, t. 42, p. 69–82. <https://doi.org/10.15388/Problemos.1990.42.7107>
- Žemaitytė, Zita. *Adomas Varnas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Политическая экономия (учебник)* / сост. К. В. Островитянов, Д. Т. Шепилов, Л. А. И. Леонтьев, Д. Лаптев, И. И. Кузьминов, Л. М. Гатовский. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1954.